

Μελιγκοπούλου, Μ.-Ε. (2019). Η συμμετοχή στη χορωδία ως σύνδεσμος πολιτισμών και ένταξη στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία. Ένα πειραματικό πρόγραμμα με παιδιά προσφύγων από τη Συρία. Στο Θ. Ράπτης & Δ. Κόνιαρη (Επιμ.), *Μουσική Εκπαίδευση και Κοινωνία: νέες προκλήσεις, νέοι προσανατολισμοί. Πρακτικά 8ου Συνεδρίου της Ε.Ε.Μ.Ε.* (σσ. 241–254). Θεσσαλονίκη: Ε.Ε.Μ.Ε.

Η συμμετοχή στη χορωδία ως σύνδεσμος πολιτισμών και ένταξη στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία. Ένα πειραματικό πρόγραμμα με παιδιά προσφύγων από τη Συρία

Μαρία Έμμα Μελιγκοπούλου
LB, MusM, PhD, Διδάσκουσα ΠΔ 407/80
Τμήμα Μουσικής Επιστήμης και Τέχνης, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας
mariamelig@uom.edu.gr

Ένα πειραματικό πρόγραμμα χορωδίας ανάμεσα σε προσφυγόπουλα και τα παιδιά ελληνικής παιδικής χορωδίας, εφαρμόστηκε για 4 μήνες στο πλαίσιο του φεστιβάλ παιδικών-νεανικών χορωδιών του Μεγάλου Μουσικής Θεσσαλονίκης (ΜΜΘ), με την πρωτοβουλία μέλους του ΔΣ του Οργανισμού Μεγάλου Μουσικής Θεσσαλονίκης (ΟΜΜΘ) και τη συνεργασία της ελληνικής χορωδίας. Τα προσφυγόπουλα παρακολούθησαν μαθήματα-πρόβες χορωδίας μαζί με τα ελληνόπουλα, σε ένα κοινό χορωδιακό ρεπερτόριο που παρουσιάστηκε σε δυο συναυλίες, μια στο ΜΜΘ και μια στη Διεθνή Έκθεση Θεσσαλονίκης (ΔΕΘ). Περιγράφεται η διαδικασία σχεδιασμού και υλοποίησης του προγράμματος, γίνεται η αποτίμησή του και παρατίθενται προτάσεις για μελλοντικές εφαρμογές.

Λέξεις κλειδιά: παιδική χορωδία, προσφυγόπουλα, συναυλία, συνδιδασκαλία χορωδίας

Participation in the choir as a union of cultures and integration into modern Greek society. An experimental program with refugee children from Syria

Maria Emma Meligopoulou
LB, MusM, PhD, Adjunct Lecturer
Department of Music Science and Art, University of Macedonia
mariamelig@uom.edu.gr

An experimental choral program between refugee kids and members of a Greek children's choir, was implemented for 4 months during the children's and youth choir Festival preparation, organized by the Thessaloniki Concert Hall, with the initiative of a member of the Board the Thessaloniki Concert Hall and the collaboration of the Greek choir. The refugees attended choir rehearsals together with the Greek children, they sang the same choral repertoire, which was presented at two concerts, one at the Thessaloniki Concert Hall and one at the Thessaloniki Book Festival. The article describes the process of planning and implementing the program, followed by an evaluation of the proposals for future applications.

Keywords: children's choir, refugees, concert, co-teaching choral program

Εισαγωγή

Με την έντονη μεταναστευτική κινητικότητα των τελευταίων ετών, βιώνουμε μια νέα τάξη πραγμάτων, με δραστικές μεταβολές στην δεδομένη κατά τις τελευταίες δεκαετίες κοινωνική δομή των κρατών, η οποία χαρακτηριζόταν από εθνική ομοιογένεια, ιδιαίτερα των χωρών της Ευρώπης. Η μετακίνηση των λαών κατά τις

προηγούμενε δεκαετίες δεν χαρακτηριζόταν από τη μαζικότητα με την οποία σήμερα, οι χώρες της Ευρώπης υποδέχονται ξένο πληθυσμό, υπό τη μορφή προσφύγων, είτε πολέμου, είτε πολιτικών (Guillot, 2017· Eurostat, 2018). Ο πόλεμος στη Μέση Ανατολή δημιουργεί, ακόμη και σήμερα, χιλιάδες πρόσφυγες, οι οποίοι με νόμιμα ή παράνομα μέσα εισέρχονται στη χώρα μας, κυρίως λόγω γεωγραφικής εγγύτητας, αλλά και λόγω της ιδιότητάς της ως μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ), καθώς τη βλέπουν ως ενδιαμέσο σταθμό για τη μόνιμη μετεγκατάστασή τους στην κεντρική και βόρεια Ευρώπη (Μπελαβίλας, 2016). Παρόλα αυτά, ένας σημαντικός αριθμός μεταναστών παραμένει στη χώρα μας και απορροφάται σταδιακά από την τοπική κοινωνία.

Το πρώτο επίπεδο επαφής με την Ελληνική κοινωνία, σύμφωνα με την ελληνική νομοθεσία για την υποδοχή και ταυτοποίηση των μεταναστών στη χώρα (Ν. 4375/2016 - ΦΕΚ 51/Α/3-4-2916), αποτελούν οι χώροι υποδοχής, οι οποίοι, παρά το γεγονός ότι καταβάλλεται κάθε δυνατή προσπάθεια για καθαριότητα, σίτιση, στέγαση και ένδυση, δεν αποτελούν θετική εμπειρία, καθώς λόγω του υπερπληθυσμού που φιλοξενούν, οι συνθήκες διαβίωσης, από ανεκτές μεταβάλλονται ακόμη και σε απάνθρωπες (Bernhard, 2018).

Δεύτερο επίπεδο επαφής αποτελεί η πρωταρχική προσπάθεια των προσφύγων να επικοινωνήσουν με την τοπική κοινωνία. Οι τρόποι πολλοί: από την επίσκεψη στο γιατρό, τη βόλτα στην αγορά ή σε περιοχές που έχουν πρόσβαση και άρα επικοινωνία με τον τοπικό πληθυσμό, ως την εγγραφή των παιδιών σε σχολεία υποδοχής (<https://blog.refugee.info/greek-schools-open-for-refugees-gr/>). Επίπεδα επαφής, ανθρώπινα, απλά και αυτονόητα τα οποία στην περίπτωση των προσφύγων από τη Μέση Ανατολή δεν είναι καθόλου απλά: αδυναμία προφορικής επικοινωνίας, καθώς προέρχονται από χώρες και δεν ομιλούν αγγλικά, πολύ δε περισσότερο Ελληνικά. Θρησκευτική κουλτούρα, που δεν αποτελεί μια απλή προσωπική επιλογή διαλογισμού και επικοινωνίας με μια ανώτερη δύναμη, αλλά τρόπο ζωής που καθορίζει την ένδυση, τη διατροφή, τη μόρφωση, την επικοινωνία με ανθρώπους άλλων κοινωνιών, την εσωτερική ιεραρχία της οικογένειας (Σταύρος, 2017) κ.λπ. Κάποιοι από τους πρόσφυγες εξακολουθούν να ζουν απομονωμένοι μέσα στη χώρα υποδοχής τους, παρά το γεγονός ότι διαβιούν σε αυτήν χρονικό διάστημα, το οποίο στην περίπτωση μεταναστών άλλων χωρών, όπως είχε συμβεί με το μεταναστευτικό κύμα από τη Ρωσία, θα ήταν ικανό για την ενσωμάτωσή τους (Τσακάλωβα, 1998).

Αυτή τη σκληρή πραγματικότητα επισκέφθηκε το καλοκαίρι του 2016 η διεθνής λυρική σοπράνο Barbara Hendricks, η οποία έχει διατελέσει πρέσβειρα καλής θέλησης της Unesco (*UNHCR Goodwill Ambassador*, 1987–2000) και από το 2000 είναι μέλος του Δ.Σ. του *Foundation for the Refugee Education Trust* (RET) (IWD2019 - Barbara Hendricks, 2019). Τον Ιούλιο του 2016 έδωσε μια συναυλία στις εγκαταστάσεις υποδοχής προσφύγων στα Μάλγαρα. Συνδιοργανωτής της συναυλίας ήταν το Μέγαρο Μουσικής Θεσσαλονίκης (ΜΜΘ) και η συναυλία αυτή γέννησε την ιδέα μιας διαχρονικότερης μουσικής δράσης ανάμεσα στα παιδιά του κέντρου υποδοχής των Μαλγάρων, το ΜΜΘ και μια παιδική χορωδία της Θεσσαλονίκης. Με την πρωτοβουλία μέλους του Δ.Σ. του ΜΜΘ, ζητήθηκε από παιδική χορωδία της Θεσσαλονίκης η συνεργασία για την εφαρμογή ενός πειραματικού προγράμματος χορωδιακής εκπαίδευσης των προσφυγόπαιδων, με απώτερο σκοπό τη συμμετοχή τους στο επερχόμενο χορωδιακό φεστιβάλ παιδικών – νεανικών χορωδιών του ΜΜΘ,

στο οποίο θα συμμετείχε ως σολίστ η Barbara Hendricks. Το πρόγραμμα θα ερευνούσε τα πιθανά μουσικά αποτελέσματα στους εξής τομείς:

- Διδασκαλία – εκμάθηση χορωδιακής μουσικής, χαμηλού βαθμού δυσκολίας με εύκολο στίχο, σε ένα αρχικό πλάνο εξοικείωσης των παιδιών – προσφύγων με τη δυτική ευρωπαϊκή μουσική.
- Συμμετοχή των παιδιών – προσφύγων σε μουσική παράσταση (συναυλία), με την εργαστηριακή χορωδία του ΜΜΘ, στο πλαίσιο του 7ου Χορωδιακού Φεστιβάλ Παιδικών – Νεανικών Χορωδιών, με σολίστ τη Barbara Hendricks.
- Προσωπική επικοινωνία και κοινή δράση παιδιών – προσφύγων και παιδιών τοπικής χορωδίας της πόλης υποδοχής (Θεσσαλονίκη), με κοινό στόχο τη χορωδιακή αγωγή – εκπαίδευση και τη μουσική παράσταση.
- Δυνατότητα δημιουργίας ενός σταθερού χορωδιακού προγράμματος για παιδιά προσφύγων σε συνεργασία με τοπική χορωδία της πόλης υποδοχής.

Ήδη στο εξωτερικό υπήρχε αναφορά για την επιτυχή εφαρμογή παρόμοιων προγραμμάτων ανάμεσα σε πρόσφυγες και χορωδίες της χώρας υποδοχής (Balsnes, 2016· De Quadros, 2016). Προγράμματα αυτού του είδους αναδεικνύουν τα θετικά αποτελέσματα που μπορεί να φέρει το χορωδιακό τραγούδι στον τομέα της φωνητικής εκπαίδευσης και μουσικής ανάγνωσης, στην εξοικείωση με την μουσική κουλτούρα της χώρας υποδοχής, αλλά και τις ευκαιρίες για την προσωπική επαφή, επικοινωνία και αλληλεπίδραση στο πλαίσιο της συμμετοχής σε αυτά (Womack, 2018).

Το πρώτο στάδιο της εφαρμογής του εν λόγω προγράμματος αφορούσε την οργάνωση του λειτουργικού του πλάνου. Αρχικά, ρωτήθηκαν τα παιδιά της τοπικής χορωδίας, αλλά και οι γονείς τους, εάν επιθυμούσαν να συμμετάσχουν στο πρόγραμμα. Κατά πρώτον, έπρεπε οι γονείς να δώσουν συγκατάθεση. Κατά δεύτερον, και τα ίδια τα παιδιά κρίθηκε ότι έπρεπε να πάρουν θέση για τη συγκεκριμένη σύμπραξη, καθώς δεν ήταν απλά μουσική αλλά και διαπολιτισμική. Μολονότι τα παιδιά είχαν πραγματοποιήσει ταξίδια, ως χορωδοί, στο εξωτερικό και είχαν φιλοξενηθεί από οικογένειες σε διάφορες χώρες, όπως στον Καναδά, τη Νότιο Αφρική, τη Ρωσία, κ.λπ., δεν είχαν κάποια προηγούμενη επαφή με τον ισλαμικό πολιτισμό, είτε ως επίσκεψη για συναυλίες είτε ως σύμπραξη - μουσική συνεργασία. Επιπλέον, δεν υπήρχε κάποια προηγούμενη οργανωμένη επαφή ή μουσική συνεργασία με παιδιά που δεν ανήκαν σε χορωδία ή δεν προέρχονταν από κάποιο οργανωμένο φορέα, όπως ένας πολιτιστικός σύλλογος, ένα σχολείο, κ.λπ.

Μετά τη συγκατάθεση των γονέων και τη θετική στάση των παιδιών της χορωδίας απέναντι στο προτεινόμενο πρόγραμμα, σχεδιάστηκε ένα πιλοτικό πρόγραμμα διδασκαλίας με τετράμηνη εφαρμογή. Άμεσος στόχος, η φωνητική καλλιέργεια, η μουσική προετοιμασία και η εκμάθηση των χορωδιακών έργων που θα παρουσίαζε η εργαστηριακή χορωδία¹ στο φεστιβάλ του ΜΜΘ. Ενδιάμεσος στόχος η συμμετοχή στη μουσική παράσταση (συναυλία). Απώτερος στόχος, η συναυλία αυτή

¹ Η εργαστηριακή χορωδία του φεστιβάλ του ΜΜΘ απαρτιζόταν από διάφορες χορωδίες της Ελλάδας και της Σουηδίας, οι οποίες αναφέρονται στην ιστοσελίδα του ΜΜΘ: <http://www.tch.gr/default.aspx?lang=el-GR&page=3&season=2016-2017&tcheid=1884> (15/7/2019). Ανάμεσα σε αυτές είναι και η παιδική χορωδία από τη Θεσσαλονίκη, η οποία συμμετείχε στο παραπάνω περιγραφόμενο πρόγραμμα συνδιδασκαλίας των έργων με τα παιδιά – πρόσφυγες.

να αποτελέσει την αφετηρία ενός διαχρονικότερου χορωδιακού προγράμματος που θα μπορούσε να βρίσκει εφαρμογή σε οργανωμένους μουσικής φορείς της χώρας υποδοχής, ανάμεσα σε παιδιά – πρόσφυγες και παιδιά της χώρας υποδοχής.

Το δεύτερο στάδιο εφαρμογής του προγράμματος αποτέλεσε η αναζήτηση και επιλογή των παιδιών – προσφύγων του κέντρου υποδοχής Μαλγάρων που θα συμμετείχαν στο πρόγραμμα και στη συναυλία. Η διαδικασία που ακολουθήθηκε ήταν η ανοιχτή πρόσκληση για ακρόαση παιδιών 9–17 ετών, με κριτήριο την ικανότητα τραγουδιού στον τόνο. Αναρτήθηκε ανακοίνωση στο κέντρο υποδοχής, και τα ενδιαφερόμενα παιδιά δήλωσαν συμμετοχή. Περίπου 60 παιδιά, αγόρια και κορίτσια προσήλθαν στις ακροάσεις που πραγματοποιήθηκαν στο ΜΜΘ τον Ιανουάριο του 2017.

Κατά τη διενέργεια των ακροάσεων διαπιστώθηκαν οι δυσκολίες που βίωσαν τα παιδιά στη χώρα τους, καθώς όχι μόνο δεν είχαν συμμετάσχει σε κάποια ομάδα σχολικού, ομαδικού ή χορωδιακού τραγουδιού, αλλά τα περισσότερα, όταν ρωτήθηκαν σε ποια τάξη του σχολείου φοιτούν, απάντησαν ότι δεν είχαν φοιτήσει στο σχολείο. Τα παιδιά, επιπλέον, δεν ήταν εξοικειωμένα με τη Δυτική Μουσική, καθώς προέρχονταν από χώρα της Μέσης Ανατολής, με διαφορετική μουσική κουλτούρα. Αυτοί οι δύο παράγοντες, είχαν ως αποτέλεσμα να παρατηρηθεί ένα ιδιαίτερα υψηλό ποσοστό παιδιών, τα οποία αδυνατούσαν να τραγουδήσουν στο τονικό σύστημα ή μπορούσαν να το επιτύχουν σε μια μικρή περιοχή της φωνητικής τους έκτασης. Έτσι, συμπεριλήφθηκαν στην ομάδα όσα παιδιά μπορούσαν να τραγουδήσουν στο τονικό σύστημα, έστω και σε μια μικρή έκταση της φωνής τους, με την προσδοκία να βελτιωθεί η ικανότητά τους στο τονικό μουσικό σύστημα, μέσα από τη συμμετοχή και εκπαίδευσή τους στο πρόγραμμα.

Η κοινωνική συμπεριφορά των παιδιών, κατά την ημέρα των ακροάσεων ήταν αξιοσημείωτη: ένα αγόρι διέφυγε της προσοχής των συνοδών και εντοπίστηκε στην παραλία. Μερικά παιδιά παρουσίασαν συμπεριφορά αταξίας, η οποία εκφράστηκε είτε με την άρνηση να κάνουν ακρόαση, είτε με την απρόσκλητη «επίθεση» στα πλήκτρα του πιάνου και την άρνηση να σηκωθούν από αυτό, μετά από ικανό διάστημα που τους επιτράπηκε να πειραματιστούν στο όργανο, το οποίο ενδεχομένως έβλεπαν για πρώτη φορά. Κάποια άλλα, ήταν πρόσχαρα και πολύ φιλικά, προσπαθώντας να επικοινωνήσουν μαζί μας, είτε με μεμονωμένες αγγλικές λέξεις, είτε με ελληνικές λέξεις χωρίς σύνταξη. Οι γονείς των παιδιών, φιλικοί, ήσυχοι και από το χαμόγελό τους ήταν προφανές ότι η διαδικασία που ακολουθούσαν τα παιδιά τους, τους έδινε χαρά. Υπήρχε διερμηνέας, που μετέφραζε στα παιδιά, για τη διευκόλυνση της διαδικασίας των ακροάσεων.

Στην ακρόαση προσήλθαν αγόρια και κορίτσια σε ισο-μοιρασμένο ποσοστό, στοιχείο, επίσης, ενδιαφέρον, καθώς στην ελληνική πραγματικότητα, το σύνηθες είναι να προσέρχονται σε χορωδιακές ακροάσεις σημαντικά περισσότερα κορίτσια (Μελιγκοπούλου, 2009). Μετά την ολοκλήρωση των ακροάσεων, επιλέχθηκαν συνολικά 28 παιδιά, με ιδιαίτερα ελαστικά φωνητικά κριτήρια, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, από τα οποία τα 10 ήταν αγόρια και τα 18 κορίτσια.

Επόμενο στάδιο αποτέλεσε η οργάνωση της διδακτικής μεθοδολογίας και το αναλυτικό πλάνο των προβών: Ένα τετράμηνο πρόγραμμα διδασκαλίας, κάθε Κυριακή στις 19.00–21.00, κατά τη διάρκεια της τακτικής πρόβας της τοπικής χορωδίας. Πρόσφορη μέθοδος διδασκαλίας κρίθηκε η συνδιδασκαλία τόσο των

φωνητικών προθερμάνσεων όσο και των χορωδιακών έργων. Σε κάθε χορωδία της τοπικής χορωδίας σχεδιάστηκε να αντιστοιχεί ένα προσφυγόπουλο, που θα το ονόμαζε brother/sister, και ο πρώτος θα τον καθοδηγούσε φωνητικά και μουσικά στην παρτιτούρα κατά τη διάρκεια της πρόβας, ώστε να μπορεί να ακολουθεί πιο εύκολα τη διδακτική διαδικασία.

Στην πρώτη κοινή πρόβα των δύο ομάδων μοιράστηκαν παρτιτούρες σε όλα τα παιδιά και τα προσφυγόπουλα κάθισαν διπλά στο brother/sister που ορίστηκε από τη μαέστρο της χορωδίας, ανάλογα με την ηλικία και τη φωνή² του κάθε παιδιού. Το πρώτο πρόβλημα που παρουσιάστηκε κατά την έναρξη της πρόβας ήταν η πειθαρχία. Τα προσφυγόπουλα μιλούσαν δυνατά, αδυνατώντας να καταλάβουν ότι έπρεπε να κάνουν ησυχία και να ακούσουν την πρώτη άσκηση της φωνητικής προθέρμανσης, την οποία με νοήματα και οδηγίες στην αγγλική γλώσσα προσπάθησε να υποδείξει η μαέστρος της χορωδίας. Η πειθαρχία ήρθε όταν οι οδηγίες δόθηκαν στη μητρική γλώσσα των παιδιών, μέσω του διερμηνέα που ήταν παρών.

Η φωνητική προθέρμανση ήταν μουσικά ενδιαφέρουσα, καθώς τα περισσότερα προσφυγόπουλα δε γνώριζαν πώς να τραγουδήσουν με κεφαλική φωνή, και επιπλέον, ήταν για αυτά «ξένο» και το τονικό μουσικό σύστημα. Στην αρχή γέλασαν, με το άκουσμα των κλιμάκων και των φωνητικών βοκαλισμών, αλλά κατόπιν, δοκίμασαν και προσπάθησαν με πολλή καλή θέληση. Μετά από 15 λεπτά μελωδικών ασκήσεων, η μαέστρος διέκρινε κάποιες φωνές παιδιών που κατάφερναν να τραγουδούν τονικά σωστά και αυτό αποτέλεσε το πρώτο θετικό αποτέλεσμα του εγχειρήματος. Υπήρχαν ακόμη αρκετά παιδιά που δεν τα κατάφερναν, αλλά τα 15 λεπτά ήταν ελάχιστος χρόνος. Η αρχή όμως είχε γίνει.

Κατόπιν, άρχισε η διαδικασία εκμάθησης του πρώτου τραγουδιού, το οποίο ήταν ένα νανούρισμα³, και το βασικό του κείμενο ήταν «λου – λα – λου». Μετά από αρκετές προσπάθειες, τα προσφυγόπουλα μπόρεσαν να ακολουθήσουν φωνητικά την ελληνική χορωδία. Δεν κατάφεραν να αποδώσουν αυτόνομα την απλή *unison* μελωδία, καθώς δεν ήταν εξοικειωμένα με τα διαστήματα της ευρωπαϊκής μουσικής. Το ίδιο συνέβη και με το δεύτερο χορωδιακό έργο, ένα gospel, το οποίο ήταν τετράφωνο και κατάφεραν να ακολουθούν στο μέρος της φωνής τους μόνο με τη βοήθεια – φωνητική σύμπραξη των παιδιών της τοπικής χορωδίας. Στο τέλος της πρώτης πρόβας, σε μια κίνηση φιλοξενίας των παιδιών, το ΜΜΘ τους πρόσφερε κρύο γεύμα και χυμό.

Η πρώτη πρόβα άφησε θετικές εντυπώσεις και στις δύο πλευρές. Στα παιδιά της τοπικής χορωδίας άφησε ποικίλα συναισθήματα. Όταν ρωτήθηκαν από τη μαέστρο τι νιώθουν, απάντησαν, χαρά, ικανοποίηση που πρόσφεραν μουσική καθοδήγηση στα προσφυγόπουλα, λύπη, γιατί τα παιδιά είναι πρόσφυγες, απογοήτευση, γιατί δε μιλούν καμμία κοινή γλώσσα, περιέργεια, για τη διαφορετικότητα της κουλτούρας, (π.χ. κάποια κορίτσια ήρθαν στην πρόβα με μπουρκα).

Ένα πρόβλημα που δεν είχε υπολογιστεί κατά τον αρχικό σχεδιασμό του προγράμματος, εμφανίστηκε στη δεύτερη πρόβα: ο ίδιος αριθμός προσφυγόπουλων κατέφθασε στην πρόβα, δεν ήταν όμως τα ίδια παιδιά. Τι είχε συμβεί: κάποια παιδιά

² Τα έργα ήταν SATB και τα παιδιά τοποθετήθηκαν στις αντίστοιχες ομάδες, ανάλογα με την έκταση της φωνής που διαπιστώθηκε στην ακρόαση.

³ *Gradle Song*, παραδοσιακό Νοτίου Αφρικής.

είχαν μετακινηθεί σε άλλες δομές ή σε άλλη χώρα, ενώ κάποια άλλα, μόλις είχαν καταφθάσει στη δομή, πληροφορήθηκαν για την πρόβα και θέλησαν να συμμετάσχουν σε αυτήν. Έτσι οργανώθηκε μια νέα ακρόαση πριν την έναρξη της δεύτερης πρόβας. Η πρόοδος της δεύτερης πρόβας, η οποία ακολούθησε το πλάνο της πρώτης, ήταν μικρή, καθώς έπρεπε να διδαχθούν τα έργα από την αρχή, για όσους δεν τα γνώριζαν. Ο βαθμός αφομοίωσης των έργων ήταν πιο βραδύς από μια συνηθισμένη πρόβα της εν λόγω χορωδίας.

Όταν ρωτήθηκαν, στο τέλος της δεύτερης πρόβας, τα παιδιά της τοπικής χορωδίας, πώς νιώθουν με την εξέλιξη του προγράμματος, οι απαντήσεις τους δεν εστιάστηκαν ιδιαίτερα στο μουσικό αποτέλεσμα. Μίλησαν για τα συναισθήματα που ένιωσαν: λύπη, γιατί τα παιδιά στερούνται βασικά αγαθά που «εμείς τα θεωρούμε δεδομένα», αγάπη για αυτά και ιδιαίτερη συμπάθεια για το brother/sister που τους είχε ανατεθεί, καθώς είχε αρχίσει να αναπτύσσεται μια πιο προσωπική σχέση μεταξύ τους. Εξέφρασαν ενδιαφέρον σε δεύτερο επίπεδο και για το μουσικό μέρος, καθώς αναρωτήθηκαν εάν τα προσφυγόπουλα θα καταφέρουν να μάθουν τα έργα, να καλλιεργηθούν φωνητικά και πώς θα εξελισσόταν το όλο εγχείρημα μέσα σε ένα τόσο σύντομο χρονικό διάστημα.

Μεγαλύτερη δυσκολία παρουσιάστηκε, στις επόμενες πρόβες, με τα τραγούδια που είχαν στίχο, όπως το έργο *Listen to Me* από το *African Madonna*. Η αδυναμία των παιδιών να διαβάσουν το λατινικό αλφάβητο, οδήγησε στη διαδικασία εκμάθησης του στίχου αποκλειστικά δια της μίμησης – επανάληψης και διάρκεσε πολλαπλάσιο χρόνο από αυτόν που αρχικά είχε εκτιμηθεί. Όταν τελικά τα παιδιά έμαθαν όλους τους στίχους, ήταν έκδηλη η χαρά και η ικανοποίησή τους. Ζητούσαν «να το ξαναπούμε», καθώς ένιωθαν ότι τώρα τα έχουν καταφέρει. Η συμπεριφορά τους διακρινόταν από πολλή προσπάθεια, συγκέντρωση και ενδιαφέρον για αυτό που έκαναν. Τα συναισθήματά τους έντονα και εξωστρεφή, και της χαράς, και της ανησυχίας και της προσπάθειας. Όπως αναφέρει και ο συντονιστής εκπαίδευσης προσφύγων της δομής, Δημήτριος Παπαδόπουλος⁴, τα παιδιά ανέμεναν με πολλή χαρά την κάθε επόμενη πρόβα και τον ρωτούσαν πότε θα έχουν πρόβα, με το δικό τους τρόπο: «λα-λα, πότε;».

Τα υπόλοιπα έργα του πιλοτικού προγράμματος επιλέχθηκαν σκόπιμα με εύκολο κείμενο, όπως το τραγούδι *Africa, Beautiful Africa* ή χωρίς κείμενο, όπως τα τραγούδια *Nobody Knows*, στη συλλαβή «ου» ή τη φράση “hold on” στο ομότιτλο *spiritual*. Έτσι, η εκμάθησή τους ήταν ταχύτερη. Μετά τις πρώτες τέσσερις πρόβες (πρώτος μήνας), ο ρυθμός των προβών άρχισε να σημειώνει πρόοδο στους εξής τομείς: α) Άρχισε να διακρίνεται τονική και μελωδική αυτονομία των προσφύγων στην μουσική απόδοση των διδασκόμενων έργων. β) Στα έργα που είχαν στίχο, άρχισε να διαφαίνεται καθαρή άρθρωση του στίχου και ρυθμική ακρίβεια.

Παρόλα αυτά, υπήρχαν ακόμη μέσα στην ομάδα ορισμένα παιδιά που δυσκολευόταν στην απόδοση της μελωδικής γραμμής. Τραγουδούσαν όμως σωστά το στίχο και το ρυθμό. Η διαπίστωση των υπό α) και β) αποτέλεσε τα πρώτα θετικά στοιχεία ένταξης των παιδιών – προσφύγων στο χορωδιακό πρόγραμμα ευρωπαϊκής μουσικής. Η πλήρης ενσωμάτωση είναι κάτι που επιτυγχάνεται σε βάθος χρόνου,

⁴ Σχετικό βίντεο στην ιστοσελίδα του ΜΜΘ, με τη δήλωση του Δ. Παπαδόπουλου. <http://www.tch.gr/default.aspx?lang=el-GR&page=3&tcheid=1879> (15/7/2019)

όπως συμβαίνει και με τους νέους χορωδούς της τοπικής χορωδίας, και αυτό αποτελούσε δεδομένο στοιχείο κατά τον αρχικό σχεδιασμό του προγράμματος.

Οι δίωρες εβδομαδιαίες πρόβες, χωρίς άλλη ενδιάμεση πρακτική εξάσκηση ή πρόσθετα μουσικά ερεθίσματα από το οικείο περιβάλλον στο κέντρο υποδοχής, δε μπορούσαν να αποτελέσουν ικανό χρόνο για τη βέλτιστη προετοιμασία των παιδιών. Πρωταρχικής σημασίας για τους διοργανωτές του προγράμματος ήταν η ομαδική προσπάθεια και η αποτίμηση τους αποτελέσματος που θα προέκυπτε μέσα από τη συνεργασία ανάμεσα στις δυο ομάδες παιδιών.

Ανάμεσα στα παιδιά από τη δομή, υπήρχε ένα ιδιαίτερα καλλίφωνο κορίτσι, ηλικίας 10 ετών, το οποίο κατάφερε να μάθει ένα σύντομο σόλο και να το παρουσιάσει στη συναυλία μαζί με την Hendricks⁵. Η χαρά του κοριτσιού για το σόλο ήταν έκδηλη και μετά την πρώτη της πρόβα με την Hendricks στο ΜΜΘ έκλαιγε από συγκίνηση, όπως η ίδια ανέφερε όταν ρωτήθηκε από τη μαέστρο της τοπικής χορωδίας για ποιο λόγο έκλαιγε. Εμπειρίες αυτού του είδους αποτελούν «*significant experiences*»⁶(σημαντικές εμπειρίες), οι οποίες συνοδεύουν θετικά τα υποκείμενά τους σε μελλοντικές επιλογές ή αποφάσεις της ζωής τους, και μια τέτοια θετική εμπειρία, βίωσε η 10χρονη μικρή σολίστ κοντά στη διεθνή σοπράνο.

Οι πρόβες συνεχίστηκαν για ολόκληρο το τετράμηνο, όπως είχαν σχεδιαστεί και οι γενικές πρόβες έλαβαν χώρα τον Απρίλιο στο ΜΜΘ με την Hendricks. Το πρόγραμμα ολοκληρώθηκε με τη συμμετοχή των παιδιών – προσφύγων στο 7ο Φεστιβάλ Παιδικών Νεανικών Χορωδιών του ΜΜΘ με τον τίτλο «Φωνητικό Σύνολο Φωνές της Ελευθερίας»⁷.

Τα παιδιά έδειξαν ιδιαίτερα φιλική συμπεριφορά με τα 300 παιδιά της εργαστηριακής χορωδίας στις γενικές πρόβες, μολοντί δεν υπήρχε γλωσσική επικοινωνία. Η συμπεριφορά ορισμένων από αυτά, ήταν λίγο απροσδόκητη σε κάποιες στιγμές, καθώς δεν καταλάβαιναν τη γλώσσα. Λ.χ. ενώ τους μιλούσε η Hendricks στη σκηνή, επιχείρησαν να τρέξουν στις θέσεις του ακροατηρίου, μιλούσαν δυνατά ή φωτογράφιζαν με τα κινητά τηλέφωνα, χωρίς συναίσθηση ότι πρέπει να παρακολουθούν ήσυχα τη διαδικασία της πρόβας. Σε κάποιες περιπτώσεις ζητήθηκε από το brother/sister να επαναφέρει στην τάξη το παιδί. Κάποια άλλα μιλούσαν μεταξύ τους δυνατά κατά τη διάρκεια της πρόβας.

Πρόβλημα πειθαρχίας παρατηρήθηκε και κατά τη διάρκεια της συναυλίας. Κάποια παιδιά διέφυγαν της προσοχής των επιμελητών και κατά τη διάρκεια του πρώτου μέρους της συναυλίας άνοιξαν την πλευρική πόρτα της σκηνής και άρχισαν να κατεβαίνουν τη σκάλα της σκηνής χαιρετώντας το κοινό, χωρίς συναίσθηση ότι γίνεται συναυλία. Το ακροατήριο νόμισε ότι η κίνηση αποτελούσε μέρος της παράστασης, σύντομα όμως οι επιμελητές τα επανέφεραν στα καμαρίνια.

⁵ <http://www.tch.gr/default.aspx?lang=el-GR&page=3&tcheid=1879> (15/7/2019) Βίντεο στο οποίο η μικρή τραγουδά το σόλο με τη Hendricks στο ΜΜΘ.

⁶ *Significant experiences* are the events in your own personal history you remember because they made you feel good, satisfied, engaged, invigorated, inspired, in the flow. By reviewing your significant experiences, you can gain insight into your values, beliefs, interests, strengths and dreams. <https://alis.alberta.ca/look-for-work/identify-significant-experiences-to-inspire-your-future/> Ημ προς. (18/9/2018).

⁷ Ιστοσελίδα του ΜΜΘ με το πρόγραμμα της εν λόγω συναυλίας, όπου αναφέρεται το όνομα του φωνητικού συνόλου. <http://www.tch.gr/default.aspx?lang=el-GR&page=3&season=2016-2017&tcheid=1884> (15/7/2019)

Η συναυλία ήταν ιδιαίτερα επιτυχής. Η κεντρική σάλα του ΜΜΘ σημείωσε *sold out*⁸. Οι φωνές των προσφυγόπουλων ενσωματώθηκαν με τις φωνές των 300 χορωδών της εργαστηριακής χορωδίας του φεστιβάλ του ΜΜΘ και τη σολιστική φωνή της Hendricks σε μια μουσική πανδαισία που έφερε ένα άριστο μουσικό αποτέλεσμα⁹. Τα παρατεταμένα χειροκροτήματα του ακροατηρίου είχαν ως αποτέλεσμα σολίστ και χορωδία να παρουσιάσουν ένα έργο του προγράμματος ως *encore*.

Δέκα μέρες μετά την παράσταση, το ΜΜΘ ενημέρωσε την τοπική χορωδία ότι η συναυλία, χωρίς την Hendricks αλλά με τα ίδια χορωδιακά έργα, θα επαναλαμβανόταν στη Διεθνή Έκθεση Θεσσαλονίκης (ΔΕΘ), στο πλαίσιο της 14ης Έκθεσης Βιβλίου, στην οποία θα ήταν παρούσα η υπουργός πολιτισμού και άλλα πολιτικά στελέχη της χώρας. Όταν τα παιδιά συναντήθηκαν για τη σκηνική πρόβα στη ΔΕΘ, αγκάλιασαν τη μαέστρο, έτρεξαν να βρουν το brother/sister τους και συμμετείχαν στην πρόβα με ιδιαίτερη πειθαρχία και προσοχή. Ήταν στοιχεία που έδειχναν ότι η ομαδική εργασία και ο συντονισμός με τα παιδιά της τοπικής χορωδίας είχαν αρχίσει να λειτουργούν αποτελεσματικά. Κάποια προσφυγόπουλα είχαν φύγει από τη Θεσσαλονίκη έτσι η ομάδα ήταν μικρότερη, περίπου 20 παιδιά, καθώς δεν υπήρχε χρόνος για εκ νέου εκμάθηση του ρεπερτορίου.

Στο τέλος της δεύτερης συναυλίας έγινε συζήτηση ανάμεσα στους συντελεστές και τους διοργανωτές του προγράμματος για τους τρόπους με τους οποίους θα μπορούσε να συνεχίσει το πρόγραμμα σε μια πιο σταθερή κι διαχρονική βάση. Θεωρήθηκε απαραίτητη προϋπόθεση η εφαρμογή του όχι μέσα στη δομή φιλοξενίας, αλλά μέσα στην πόλη, με έναν φορέα «συνεργάτη», διότι αυτό θα έδινε στα προσφυγόπουλα ευκαιρίες προσωπικής επαφής και κοινής δράσης με παιδιά της χώρας υποδοχής. Έγινε μια πρόταση για σταθερή συμμετοχή των παιδιών στην τοπική χορωδία σε ετήσια βάση, ειδικά αυτών που θα είχαν πιο μόνιμη εγκατάσταση στην περιοχή. Το χορωδιακό ρεπερτόριο αποτέλεσε κομβικό σημείο της συζήτησης. Η τοπική χορωδία, κατά το χειμερινό εξάμηνο θα ετοίμαζε πρόγραμμα χριστουγεννιάτικης μουσικής. Θα ήταν κάτι τέτοιο αποδεκτό – συμβατό με τα ενδιαφέροντα και την κουλτούρα των παιδιών του κέντρου υποδοχής;

Τρεις μήνες αργότερα, κατά την έναρξη του νέου σχολικού έτους, ανέκυψαν τα εξής προβλήματα:

1. Στο διάστημα του καλοκαιριού η συντριπτική πλειοψηφία των παιδιών που συμμετείχαν στο πρόγραμμα μετακινήθηκε σε άλλα μέρη της χώρας ή στο εξωτερικό και χάθηκε ο πυρήνας των παιδιών που θα λειτουργούσε ως προωθητής του προγράμματος στην εσωτερική κοινωνία του κέντρου υποδοχής.
2. Το χριστουγεννιάτικο προτεινόμενο ρεπερτόριο μείωσε σχεδόν ολοκληρωτικά το ενδιαφέρον συμμετοχής.
3. Παρουσιάστηκαν δυσκολίες στην χρηματοδότηση του προγράμματος που αφορούσε τη μετακίνηση και τη σίτιση των παιδιών στις πρόβες.

⁸ Στοιχεία για τον ακριβή αριθμό εισιτηρίων της συγκεκριμένης παράστασης, υπεύθυνη ΜΜΘ, Μαρία Ροδοκαλάκη τηλ. 2310 895889.

⁹ Βίντεο από την ιστοσελίδα του ΜΜΘ, με αποσπάσματα της συναυλίας. <http://www.tch.gr/default.aspx?lang=el-GR&page=3&tcheid=1879> (15/7/2019).

Αποτίμηση προγράμματος

Κατά τον αρχικό σχεδιασμό του προγράμματος τέθηκαν ορισμένοι στόχοι. Ειδικότερα:

- Διδασκαλία – εκμάθηση χορωδιακής μουσικής, χαμηλού βαθμού δυσκολίας με εύκολο στίχο, σε ένα αρχικό πλάνο εξοικείωσης των παιδιών – προσφύγων με τη Δυτική Ευρωπαϊκή μουσική.
- Συμμετοχή των παιδιών – προσφύγων σε μουσική παράσταση (συναυλία), με την εργαστηριακή χορωδία του ΜΜΘ, στο πλαίσιο του 7ου Χορωδιακού Φεστιβάλ Παιδικών – Νεανικών Χορωδιών, με σολίστ την Barbara Hendricks.
- Προσωπική επικοινωνία και κοινή δράση παιδιών – προσφύγων και παιδιών τοπικής χορωδίας της πόλης υποδοχής (Θεσσαλονίκη), με κοινό στόχο τη χορωδιακή αγωγή - εκπαίδευση και τη μουσική παράσταση.
- Δυνατότητα δημιουργίας ενός σταθερού χορωδιακού προγράμματος για παιδιά προσφύγων σε συνεργασία με τοπική χορωδία της πόλης υποδοχής.

Από τους παραπάνω στόχους του προγράμματος που εφαρμόστηκε κατά το τετράμηνο Ιανουαρίου – Απριλίου 2017, οι εξής επιτεύχθηκαν με επιτυχία:

- Εκμάθηση του χορωδιακού υλικού. Μολονότι τα προσφυγόπουλα δεν αποτέλεσαν *leading voices*¹⁰ στην εργαστηριακή χορωδία, κατάφεραν να μάθουν τη μελωδική γραμμή, τον ρυθμό και τον στίχο των έργων και να ενταχθούν επιτυχώς στην εργαστηριακή χορωδία του Φεστιβάλ του ΜΜΘ.
- Με τη συμμετοχή τους στη συναυλία του παραπάνω φεστιβάλ αλλά και στη δεύτερη συναυλία στη ΔΕΘ, η οποία δεν αποτελούσε μέρος του αρχικού σχεδιασμού του προγράμματος, αλλά προέκυψε από τη μεγάλη επιτυχία της συναυλίας στο ΜΜΘ¹¹, τα προσφυγόπουλα βίωσαν την εμπειρία της μουσικής παράστασης (συναυλίας), χειροκροτήθηκαν από το κοινό και ένιωσαν συναισθήματα χαράς, ικανοποίησης και αποδοχής για το έργο που επιτελούν, αντίστοιχα με αυτά των νεαρών καλλιτεχνών της ελληνικής εργαστηριακής χορωδίας.
- Αναπτύχθηκαν φιλικές σχέσεις ανάμεσα στα παιδιά των δύο πλευρών, μέσα από την προσωπική τους επαφή στις πρόβες. Καλλιεργήθηκαν εξω-μουσικές κοινωνικές έννοιες, όπως, *hospitality, singing together, making friendship, taking care*. Κυριάρχησαν συναισθήματα χαράς και φιλικότητας και τα προσφυγόπουλα ένιωσαν αποδεκτά και αγαπητά από τα μέλη της τοπικής χορωδίας.
- Επιτεύχθηκε, μέσω της εφαρμογής του προγράμματος, η έμμεση συμμετοχή και των γονέων των παιδιών από τη Συρία και την Ελλάδα σε αυτό, καθώς ήταν ελεύθεροι να παρακολουθούν τις πρόβες και παραβρέθηκαν στις δύο συναυλίες.

Ο τελευταίος στόχος, αυτός της δημιουργίας ενός σταθερού χορωδιακού προγράμματος για παιδιά προσφύγων σε συνεργασία με τοπική χορωδία της πόλης

¹⁰ Χορωδιακός όρος που αναφέρεται στις ιδιαίτερα καλλιεργημένες φωνές μιας χορωδίας, οι οποίες στηρίζουν το μουσικό της αποτέλεσμα.

¹¹ Η δεύτερη συναυλία αποτελούσε πρόσκληση του διευθυντή του ΜΜΘ, Γεωργίου Εμμανουήλ Λαζαρίδη, ο οποίος συμμετείχε ως σολίστ στη συναυλία του φεστιβάλ του ΜΜΘ, διαπίστωσε την επιτυχία του προγράμματος και θέλησε να επαναλάβει τη συναυλία στη ΔΕΘ, παρουσία της υπουργού πολιτισμού σε μία κίνηση στήριξης του θετικού αποτελέσματος του εν λόγω προγράμματος.

υποδοχής, δεν κατέστη δυνατόν να επιτευχθεί μέχρι σήμερα, για λόγους που περιγράφονται στην ενότητα με τα συμπεράσματα.

Συμπεράσματα

Από τα παραπάνω, θα μπορούσαν να εξαχθούν ορισμένα συμπεράσματα, σχετικά με τις επιδράσεις που μπορεί να επιφέρει η εφαρμογή αντίστοιχων προγραμμάτων ανάμεσα σε προσφυγόπουλα και παιδιά της χώρας υποδοχής:

- Τα χορωδιακά προγράμματα, ως ομαδική μουσική δραστηριότητα, η οποία φέρνει σε προσωπική επαφή τα προσφυγόπουλα και τα παιδιά της χώρας υποδοχής, με σκοπό την επίτευξη ενός κοινού στόχου, τη μουσική παράσταση (συναυλία), μπορούν να συμβάλλουν θετικά στην ανάπτυξη φιλικών σχέσεων και κοινωνικής αλληλεπίδρασης των παιδιών – προσφύγων με μέλη της τοπικής κοινωνίας ένταξης/υποδοχής.
- Μαζί με τα παιδιά – προσφυγόπουλα μπορούν και οι γονείς τους να αλληλοεπιδρούν κοινωνικά με μέλη της τοπικής κοινωνίας, παρακολουθώντας πρόβες, συναυλίες ή όποια άλλη δράση των παιδιών τους σε συνεργασία με φορείς της τοπικής κοινωνίας.
- Η μουσική – χορωδιακή εκπαίδευση καθαυτή, μέσα από προγράμματα μικτής συμμετοχής, μπορεί να αποφέρει σημαντικά μεγαλύτερο βαθμό μουσικής προόδου και φωνητικής καλλιέργειας στα παιδιά – πρόσφυγες, σε σχέση με προγράμματα εφαρμοζόμενα μέσα στις δομές, χωρίς τη συμμετοχή παιδιών της τοπικής κοινωνίας. Μέσα στη δομή έχουν αναφερθεί περιπτώσεις εφαρμογής ομαδικού τραγουδιού (Ακογιούντογλου, 2019), αλλά δεν υπάρχουν αντίστοιχες αναφορές για διδασκαλία πολυφωνικής ευρωπαϊκής μουσικής μέσα σε δομές. Η μικτή συμμετοχή επομένως, αποτελεί παράγοντα επιτυχούς ένταξης παιδιών – προσφύγων σε χορωδιακά προγράμματα ευρωπαϊκής μουσικής.
- Η προσωπική αλληλεπίδραση των παιδιών των δύο μερών, μέσα στο περιβάλλον μιας χορωδίας, μπορεί να συμβάλει επιπλέον, στην εξοικείωση με την εκατέρωθεν κουλτούρα και να γεννήσει συναισθήματα αγάπης, στοργής, φιλικότητας και εμπιστοσύνης, σε ένα περιβάλλον που ενθαρρύνει τη συνεργασία, τον αλληλοσεβασμό, την αγάπη για τη μουσική αλλά και το συνάνθρωπο.
- Οι *σημαντικές εμπειρίες (significant experiences)*, όπως μια συναυλία στο ΜΜΘ με μια διαπρεπή διεθνή σοπράνο ή μια επαγγελματική ορχήστρα (κ.λπ.), που μπορεί να έχουν τα παιδιά μέσα από τέτοιες ομαδικές καλλιτεχνικές δράσεις, δημιουργούν συναισθήματα χαράς, αυτοπεποίθησης, αισιοδοξίας και αποδοχής, καλλιεργούν την αλληλεγγύη, την ισότητα, τον αλληλοσεβασμό, την ειρηνική συνύπαρξη και μπορούν να δημιουργήσουν έδαφος για μια πιο ομαλή και φυσική ένταξη στον κοινωνικό ιστό της χώρας υποδοχής.

Ανάμεσα στις δυσκολίες που προέκυψαν κατά την εφαρμογή του προγράμματος αναφέρονται:

- Ο διαρκώς μετακινούμενος πληθυσμός των προσφύγων δυσχεραίνει την προσπάθεια για εφαρμογή ενός σταθερού και μακροπρόθεσμου προγράμματος, καθώς η χορωδιακή εκπαίδευση, πολύ δε περισσότερο το καλλιτεχνικό της

αποτέλεσμα, στηρίζονται στην τακτική και μακρόχρονη συμμετοχή και φωνητική εκπαίδευση.

- Οι θρησκευτικές – πολιτισμικές διαφορές ανάμεσα στον λαό υποδοχής και τους πρόσφυγες, ιδίως από τις ισλαμικές χώρες, επιφέρουν αναπόφευκτα περιορισμούς στην επιλογή του ρεπερτορίου. Από τη μια, μπορεί ευκαιριακά να διδαχθεί ένα ουδέτερο ρεπερτόριο, όπως έγινε με την περίπτωση του εν λόγω πειραματικού προγράμματος. Από την άλλη, δεν μπορεί να υπάρξει περιορισμός του ρεπερτορίου μιας χορωδίας της χώρας υποδοχής, καθώς κάτι τέτοιο έρχεται σε αντίθεση με την ελευθερία έκφρασης και το γενικότερο πλαίσιο ελευθερίας της μουσικής έκφρασης των πολιτών της χώρας υποδοχής.
- Οι πρακτικές δυσκολίες μετακίνησης από τη δομή υποδοχής – φιλοξενίας προς την αίθουσα δοκιμών της τοπικής χορωδίας, λειτουργούν ως εμπόδιο, καθώς δεν είναι εύκολη η ελεύθερη μετακίνηση των προσφύγων από και προς τη δομή φιλοξενίας τους.

Τα τρία τελευταία συμπεράσματα, αποτέλεσαν τους βασικούς λόγους που το πρόγραμμα δεν μπόρεσε, επί του παρόντος, να βρει σταθερή εφαρμογή.

Προτάσεις για μελλοντικές δράσεις

Η παρουσίαση του προγράμματος θα μπορούσε να ολοκληρωθεί με μερικές προτάσεις για μελλοντικές δράσεις ανάμεσα σε πρόσφυγες, παιδιά ή ενήλικες και πολίτες της χώρας υποδοχής, σε ένα πλαίσιο αμοιβαίας συνεργασίας.

- Το σχολικό περιβάλλον, αλλά και οι τοπικοί πολιτιστικοί σύλλογοι και φορείς μπορούν ευκαιριακά ή και σε σταθερή βάση, ανάλογα με τις συνθήκες, να προσφέρουν προγράμματα πολιτιστικού διαλόγου ανάμεσα σε διαφορετικούς λαούς: προγράμματα χορωδίας, παραδοσιακών χορών, θεάτρου, παντομίμας, ζωγραφικής, γλυπτικής, μουσικών συνόλων.
- Προγράμματα καλών τεχνών, ιδίως μέσα στο σχολικό περιβάλλον, μπορούν να φέρουν κοντά ελληνόπουλα και προσφυγόπουλα και να συμβάλλουν θετικά στην ταχύτερη ένταξη των δευτέρων στο κοινωνικό περιβάλλον της χώρας υποδοχής.
- Αντίστοιχα προγράμματα θα μπορούσαν να εφαρμοστούν και για ενήλικες σε προγράμματα τοπικής αυτοδιοίκησης και άλλων φορέων, όπως λ.χ. τα ΚΑΠΗ, στα οποία να συμμετέχουν άτομα της χώρας υποδοχής και πρόσφυγες, με διάφορα κίνητρα συμμετοχής, όπως η παροχή σίτισης μετά το μάθημα ή η παραχώρηση δωρεάν εισιτηρίων για πολιτιστικές εκδηλώσεις, η λοταρία για άλλα ακριβότερα υλικά αγαθά κ.λπ., κίνητρα που θα κινήσουν το ενδιαφέρον των προσφύγων για την κουλτούρα της χώρας υποδοχής, ώστε να επικοινωνήσουν με τον τοπικό πληθυσμό σε ένα περιβάλλον ελεύθερο και φιλικό.

Επίλογος

Το παραπάνω πρόγραμμα χορωδιακής μουσικής ανάμεσα σε παιδιά προσφύγων και παιδιά χορωδίας της πόλης υποδοχής αποτέλεσε μια θετική εμπειρία και για τις δύο πλευρές, όπως προέκυψε από την περιγραφή της διαδικασίας υλοποίησης και

αποτίμησης του προγράμματος. Η χορωδιακή μουσική διακρίνεται για την ιδιαίτερη φύση της, καθώς αποτελεί μια κοινωνική τέχνη, μια τέχνη δηλαδή, η οποία συνίσταται στην ομαδική συνεργασία και σύμπραξη των συντελεστών της. Η διεθνής και ελληνική βιβλιογραφία κάνει εκτενή αναφορά στα ποικίλα οφέλη του χορωδιακού τραγουδιού, τόσο ως διαδικασία μουσικής εκπαίδευσης (μουσική ανάγνωση – καλλιέργεια φωνής και μουσικού αφτιού – εκμάθηση χορωδιακού ρεπερτορίου) (Collins, 1999· Ashworth, 2002· Smith, 2006· Κοντογεωργίου, 2011· Μελιγκοπούλου, 2011), όσο και ως διαδικασία που επιδρά θετικά στην ψυχική διάθεση και τη γενικότερη σωματική και πνευματική υγεία των ανθρώπων που τραγουδούν σε χορωδία (Claydon, 2018). Επομένως, η εφαρμογή χορωδιακών προγραμμάτων, έξω από το περιβάλλον των δομών υποδοχής, με τη μικτή συμμετοχή παιδιών – προσφύγων και παιδιών της τοπικής κοινωνίας, μπορεί να αποφέρει ιδιαίτερα θετικά αποτελέσματα στους τομείς της μουσικής γνώσης και της βελτίωσης της ψυχικής και σωματικής υγείας και των δύο πλευρών.

Το ομαδικό τραγούδι, το οποίο αποτελεί το πρώτο στάδιο επαφής με το τραγούδι σε συλλογικό πλαίσιο, βρίσκει ήδη, εφαρμογή σε σημαντικό αριθμό δομών υποδοχής προσφύγων της χώρας μας (Ακογιούντογλου, 2019) προσφέροντας ευκαιρίες για κοινή – ομαδική δράση των προσφύγων και γνωριμία με μελωδίες της χώρας υποδοχής, αλλά και μελωδίες των λαών που συγκατοικούν στις δομές. Το ευρωπαϊκό χορωδιακό τραγούδι, αποτελεί το δεύτερο επίπεδο ομαδικής φωνητικής μουσικής, καθώς χαρακτηρίζεται από πολυφωνία και είναι απαραίτητη τόσο η φωνητική καλλιέργεια όσο και η βασική ικανότητα μουσικής ανάγνωσης. Το παραπάνω πρόγραμμα έδειξε ότι ένα τέτοιο χορωδιακό πρόγραμμα, σε παιδιά που προέρχονται από διαφορετική μουσική κουλτούρα, μπορεί να λειτουργήσει επιτυχώς μέσα σε περιβάλλον με μικτή συμμετοχή και σε χώρο εκτός των δομών υποδοχής.

Θα ήταν ευκαίριο να δημιουργηθούν οι συνθήκες δημιουργίας μακροπρόθεσμων και σταθερών δομών που θα προσφέρουν στα προσφυγόπουλα ευκαιρίες συμμετοχής σε χορωδιακά προγράμματα που περιλαμβάνουν συστηματική φωνητική αγωγή, δυνατότητα συναυλιών και προσωπικής αλληλεπίδρασης μέσω της χορωδιακής μουσικής με άτομα της χώρας υποδοχής, εκτός του περιβάλλοντος των δομών υποδοχής, οι οποίες συμβάλλουν θετικά στην ένταξή τους στον κοινωνικό ιστό της χώρας υποδοχής. Αντίστοιχα προγράμματα, εξάλλου, που βγήκαν εφαρμογή στη Σουηδία (De Quadros, 2016), τη Ρουμανία (Womack, 2018) και τη Νορβηγία (Balsnes, 2016), παρουσιάζουν ενδιαφέροντα αποτελέσματα αναφορικά με τις θετικές επιδράσεις που είχε η συμμετοχή προσφύγων σε τοπικές χορωδίες στην ανάπτυξη φιλίας με άτομα του τοπικού πληθυσμού και την ομαλότερη ένταξή τους στην τοπική κοινωνία.

Στιγμιότυπα από την υλοποίηση του Προγράμματος

Εικόνα 1: Η συναυλία στο ΜΜΘ με την Barbara Hendricks, ελληνικές παιδικές χορωδίες και τα προσφυγόπουλα

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Ashworth, B. (2002). *Sound Advice*. New York: Oxford University Press.
- Ακογιούνoglou, Μ. (2019). Ο κύκλος της μουσικής με παιδιά προσφυγές στη Χίο: περιγραφή και απολογισμός δράσεων τριών ετών. Στο Θ. Ράπτης & Δ. Κόνιαρη (Επιμ.), *Μουσική Εκπαίδευση και Κοινωνία: νέες προκλήσεις, νέοι προσανατολισμοί. Πρακτικά 8ου Συνεδρίου της Ε.Ε.Μ.Ε.* (σσ. 94–102). Θεσσαλονίκη: Ε.Ε.Μ.Ε.
- Balsnes, A. H. (2016). Hospitality in multicultural choral singing. *International Journal of Community Music*, 9(2), 171–189.
- Bernhard, H. (2018). Συνθήκες Αφρικής στα ελληνικά κέντρα υποδοχής προσφύγων. *CNN Greece*. <https://www.cnn.gr/news/kosmos/story/158832/der-standard-synthikes-afrikis-sta-ellinika-kentra-ypodoxis-prosfygon> (Πρόσβαση: 01.07.2019).
- Collins, D. (1999). *Teaching Choral Music*. NJ, Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- De Quadros, A. (2016). At home, song, and fika – portraits of Swedish choral initiatives amidst the refugee crisis. *International Journal of Inclusive Education*, 1113–1127 <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13603116.2017.1350319> (Πρόσβαση: 8.8.2018).
- Guillot, G. (2017). Προσφυγική κρίση και ΕΕ: στοιχεία και αριθμοί. *Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο – Επικαιρότητα*. <http://www.europarl.europa.eu/news/el/headlines/society/20170629STO78630/prosfugiki-krisi-kai-ee-stoicheia-kai-arithmoi> (Πρόσβαση: 14.7.2019).
- Eurostat (2018). Στατιστικές για τη μετανάστευση και τον μεταναστευτικό πληθυσμό. https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=Migration_and_migrant_population_statistics/el (Πρόσβαση: 02/07/2019).
- IWD2019 – Barbara Hendricks (2019). *Multimedia Centre - European Parliament*. https://multimedia.europarl.europa.eu/cs/-iwd2019-barbara-hendricks_11113_pk (Πρόσβαση: 12.7.2019).
- Κοντογεωργίου, Α. (2011). *Η Διεύθυνση Χορωδίας*. Αθήνα: Παπαρηγορίου – Νάκας.
- Μελιγκοπούλου, Μ. (2009). *Η Παιδική Σχολική Χορωδία στο Σύστημα Μουσικής Εκπαίδευσης μέσα στο πλαίσιο της Ελληνικής πραγματικότητας. Σύγχρονες τάσεις και αποτελεσματικές εφαρμογές*. Κέρκυρα. Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Μουσικών Σπουδών.

- Μελιγκοπούλου, Μ. (2011). *Εισαγωγή στην Τέχνη της Χορωδιακής Πράξης*. Αθήνα: Παπαρηγορίου – Νάκας.
- Μπελαβίλας, Ν. (2016). Το μονοπάτι των προσφύγων. *Εφημερίδα των Συντακτών*. 26.06.2016. https://www.efsyn.gr/nisides/74043_monopati-ton-prosfygon (Πρόσβαση: 01.07.2019).
- Νόμος 4375/2016 – ΦΕΚ 51/Α/3-4-2916 <https://www.e-nomothesia.gr/katallodapoi/prosphuges-politiko-asulo/nomos-4375-2016-phek-51-a-3-4-2016.html> (Πρόσβαση: 28.06.2019).
- Smith, B. (2006). *Choral Pedagogy*. San Diego, California: Singular Publishing Group.
- Claydon, S. (2018). The Science behind why choir-singing is good for you. *CBC, - Blog*, 29 Μαρτίου 2018. <https://www.cbc.ca/radio/blogs/the-science-behind-why-choir-singing-is-good-for-you-1.4594292> (Πρόσβαση: 15.7.2019).
- Σταύρος Λ. (2017). <https://slpress.gr/idees/giati-i-islamiki-taftotita-einai-asymvati-me-ton-dytiko-tropo-zois/> (16.7.2019).
- Τσακάλοβα, Α. (1998) *Οι μετανάστες από την Πρωην Σοβιετική Ένωση και η ένταξή τους στην Κοινωνία και Οικονομία της Θράκης*. Καβάλα. Σχολή Διοίκησης & Οικονομίας – Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων – ΤΕΙ Καβάλας.
- Womack, H. (2018). Refugee Children find voice in Romania's inclusive choirs. In *UNHCR. The UN Refugee Agency*. <http://www.unhcr.org/news/stories/2018/5/5aec6c544/refugee-children-find-voice-romanas-inclusive-choirs.html> (Πρόσβαση: 8/8/2018).